

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6815

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

2/2023

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

ILMIY AXBOROTI

2/2023

<https://buxdu.uz>

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 2

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 6 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor (Andijon davlat Pedagogika instituti rektori)

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori (O'zR FA tarix instituti yetakchi ilmiy xodimi)

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS

ANIQ VA TABIIY FANLAR *** EXACT AND NATURAL SCIENCES *** ТОЧНЫЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Latipov H.M.	To'rtinchi tartibli operatorli matritsaga mos Fredgolm determinantining asosiy xossalari	3
Norqulov J.F., Kengboyev S.A., Azimov R.B.	Silindrik tishli uzatmalarda tishnig qiyalik burchagi o'zgarganda ta'sir qiladigan kuchlarni aniqlash va ishlash samaradorligini takomillashtirish	9
Alimov H.N., Mirzayev B.R., Toshmatov D.Sh., Yo'ldoshev B.A.	Kasr tartibli diffuziya tenglamasidan manbani aniqlash masalasi	13
Farxodov S.U., Yusupov X.N., Doliyev Sh.Q., Toshtemirov R.T.	Po'lat ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilishda optimallashtirish usulini qo'llash	20
Ibodullayev M.X., Norqulov J.F., Saidov B.Y.	Neft va gaz sanoati korxonalarida issiqlik almashinish apparatlarining zamonaviy samarador konstruksiyasining hisobi	28
Nuriddinov J.Z., Primov J.F.	Parabolik tipdagi integro-differensial tenglama uchun teskari masalalar	36
Sayliyeva G.R.	Uch o'lchamli qo'zg'alishga ega umumlashgan Fridriks modelining xos qiymatlari haqida	45
To'rayev Sh.D., Norqulov U.E., Nazarov M.M.	Turbogeneratorning texnik holatini baholash metodologiyasi	51
Юлдашева Н.Б.	Темір боратнинг оптик, магнитооптик ва фотоманит хоссалари	57
Shoimov B.S., Jamolov Sh.J.	Singulyar koeffitsiyentga ega bo'lgan giperbolik tipdagi tenglama uchun Koshi masalasi	66
Jumayev J., Muhammadova M.	Ochiq oqim kengayishi kattaligidan turbulent qovushoqlik tenglamasi modelida foydalanish	71
Фаязов К.С., Худайберганов Я.К.	Условная корректность начально-краевой задачи для системы неоднородных уравнений параболического типа с двумя линиями вырождения	76
Jumayev J., Baqoyeva S.T.	Nostatsionar konveksiya masalasini oshkor usulda yechish	86
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Akramov I.I.	Researching the origins of aphorisms	91
G'aybullayeva N.I.	Tilga kognitiv yondashuvning shakllanish taraqqiyoti	95
Rahmatova M.M., Inoyatova D.I.	O'zbek badiiy adabiyotida xunuklik tushunchasining ifodalanishi	100
Кутлєва М.Г.	Инглиз ва ўзбек тилларида қўшма сўзларда урғунинг ахамияти	105
Maxmudova S.X.	"Ostona" konsepti lingvomadaniy birliklarining badiiy matndagi o'rni	110
Rabiyeva M.G', Mustoqova S.U.	Evfemizmlarning ingliz va o'zbek tillarida lingvomadaniy shartlanishi	115
Navruzova N.X.	Connotation in verbs and its expressive functions	119
Nazarova N.A.	Bases of the theoretical study of anthroponyms and their	126

	characteristics	
Saidov Kh.Sh.	Economizing language resources on the example of the word formation of modern English slang	132
Sharipova D.Sh.	The linguistic relationship of symbols	136
Абдувахабова Д.Н.	Тилшуносликда эмотивлик, модаллик ва баҳолаш категорияларининг ўзаро боғлиқлиги	143
Джалилова З.Б.	Инглиз ва ўзбек тилларида гул номларининг лексик-семантик майдони ҳамда лингвопоэтик хусусиятлари	147
Ибрагимова Н.А.	Аутентик матн тушунчаси, турлари ва таснифи	154
Қаршиев Н.Т.	Қоракўлчилик терминларининг ясалиш усуллари	159
Zikrillayev G'.N., Ro'ziyev Y.B., Safarov F.S.	Dialektik materializm va tilshunoslik metodologiyasi	168
Fayziyeva A.A.	Inson his-tuyg'ulariga oid konseptual modellar	176
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Axmedova S.H.	Ingliz va o'zbek ertaklarida epik ko'makchilar talqini va tasviri	181
Davronova Sh.G'.	Isajon Sultonning "Bibi Salima" hikoyasida milliylik ifodasi	187
Djumayeva N.	Ingliz hamda o'zbek xalq ertaklaridagi sehrlil buyumlar orqali milliy madaniyatning ifodalanishi	192
Karimova D.H., Ahmadova X.N.	Aka-uka Grimm ertaklari o'zbekcha tarjima variantlarining shakllanish omillari va paradigmatic belgilari	198
Khayrullayeva N.N.	The analysis of the setting in the eco-fiction novels "Time is a river", "Sweetgrass", "The summer of lost and found" by American writer Mary Alice Monroe	203
Nodirova F.X.	Sa'dulla Hakim she'riyatida adabiy g'oya va tahlil	209
Rakhmatova M., Rakhmonova J.	XXI Century American prose: analysis of "The hunger games" by Susanne Collins	214
Xamdamova S.B., Tilavova N.	Charlz Dikkensning "Nikolas Niklbining hayoti va sarguzashtlari" romani kompozitsiyasi va tarbiya romanining janr xususiyatlari	219
Jo'rayeva M.J.	Hilda Dulitl she'riyatida imajizm ifodasi	225
Одилова Г.	Болалар адабиётида глуттоник дискурс таржимасида услуб ва маъно адекватлиги	229
Mizrabova J.I.	Uillyam Shekspirning "Qirol Lir" nomli asari tarjimalarida kalamburning qayta voqelantirishdagi muammolari	235
Эльманова М.Т.	Проблема семейных ценностей в романах Джойс Кэрл Оатс "Мать, пропавшая без вести" и "Мы были Малвэнами"	245
MATNSHUNOSLIK VA ADABIY MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Narziyeva D.I.	Mashrab devonlari nashrlaridagi tafovutlar	249
"NAVOIY GULSHANI"		
Amonova Z.Q.	Yuzungda zarvaraq har yonki lutfi benihoyatdur	253
PEDAGOGIKA *** ПЕДАГОГИКА *** PEDAGOGICS		
Burxonova M.X.	Tibbiy madaniyat tushunchasining shakllanish tarixi	255
Sariyev R.Sh.	Chizmachilik fanida ijodiy loyihalash faoliyatining pedagogik-psixologik xususiyatlari	259
Xodjayev R.I.	Bokschilarni tayyorlashning psixo-fiziologik xususiyatlari	263
TARIX *** ИСТОРИЯ *** HISTORY		
Ражабова Д.Я.	Бухоро амирлигидаги сунний-шиа ихтилофлари тарихидан	267

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ҚЎШМА СЎЗЛАРДА УРГУНИНГ АҲАМИЯТИ

*Қутлиева Мухайё Фуломовна,
Бухоро давлат университети
Факультетлараро хорижий тиллар
кафедраси ўқитувчиси
m.g.qutliyeva@buxdu.uz*

Аннотация. Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларидаги қўшма отлар ва уларда урғунинг қўлланилиши ёритилган. Қўшма отларнинг фонетик хусусиятлари уларни сўз бирикмасидан фарқлашда белги бўлиб хизмат қилиши мумкин. Инглиз тилида қўшма отлар асосан битта кучли урғу олади, баъзи ҳолатларда бир урғу сўзнинг ички маъносини ажратиши учун ҳам ишлатилади. Ўзбек тилида эса қўшма отлар бир асосий урғуга бўйсунди, логик урғу ҳам қўшма отларга бутунлигича тушади, компонентларига эмас. Сўз бирикмасида эса таркибидаги ҳар бир сўз урғули бўлади. Шу жиҳати билан ҳам қўшма от сўз бирикмасидан фарқланиб туради. Инглиз ва ўзбек тилларида урғунинг қўлланилишидаги фарқлар, уларнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: қўшма сўз, фонетика, график, сўз бирикмаси, синтактик, компонент, урғу.

Аннотация. В этой статье обсуждаются сложные слова в английском и узбекском языках и использование в них ударения. Фонетические особенности сложных существительных могут служить знаком отличия их от словосочетания. В английском языке составные существительные обычно имеют одно сильное ударение, а в некоторых случаях одно ударение используется для выделения внутреннего значения слова. В узбекском языке сложные существительные подвергаются одному основному ударению, а логическое ударение падает на сложные существительные в целом, а не на их составные части. Каждое слово во фразе имеет ударение. В этом отношении сложное существительное отличается от словосочетания. Анализируются различия в употреблении ударения и их особенности в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: сложное слово, фонетика, графика, словосочетание, синтаксис, компонент, ударение.

Abstract. This article discusses compound nouns in English and Uzbek and the use of stress in them. The phonetic features of compound nouns can serve as a sign in distinguishing them from a word combination. In English, compound nouns usually have one strong stress, and in some cases, one stress is used to distinguish the inner meaning of the word. In the Uzbek language, compound nouns are subject to one main stress, and the logical stress falls on compound nouns as a whole, not on their components. Each word in a phrase is stressed. In this respect, a compound noun differs from a phrase. Differences in the use of stress in English and Uzbek, their specific features are analyzed.

Keywords: compound word, phonetics, graphics, word combination, syntactic, component, stress.

Кирish. Қўшма сўз билан сўз бирикмасини фарқлаш ғоят кийин ва мураккаб бўлишига қарамадан тилшуносликда бу муаммо юзасидан талай ишлар қилинган. Улардан бири О.С.Ахманованинг «Сўз билан сўз бирикмасини фарқлаш ҳақида»ги докторлик диссертациясидир. Қўшма сўзларни сўз бирикмасидан фарқлашда семантик, грамматик (маъно ва шакл) белги билан бир қаторда фонетик белгига ҳам асосланилади [5]. Қўшма сўзларнинг характерли хусусиятларидан бири шуки, улар бир асосий урғуга бўйсунди ва у охириги элементнинг сўнгги бўғинида бўлади. Сўз бирикмаси таркибидаги ҳар бир сўз урғули бўлади. Инглиз тилида бириктирувчи урғунинг борлигини яхлитликнинг аниқ кўрсатувчи хусусиятларидан деб ҳисоблаш мумкин: 'bluebell (қиёсланг: 'blue 'bell), 'blackboard (қиёсланг: 'black 'board).

Асосий қисм. Агар сўзда фонетик хусусият етарлича мавжуд бўлмаса, ундай ҳолатларда қўшма сўзни сўз бирикмасидан ажратувчи муҳим омил унинг элементларини ташкил этувчи боғланишлик даражаси ҳисобланади. Агар биз қўшма сўзларнинг сўз бирикмаларидан ўсиб чиққанлигини инобатга

олсак, уларнинг ҳосил бўлиш қолипларидаги грамматик тобеликни учратишимиз мумкин. Масалан: кўш тирнок–кўштирнок.

Кўшма сўз юзага келиши учун эса биттадан ортиқ лексик бирлик ўз мустақиллигини йўқотиб, семантик, фонетик (ёзувда график), синтактик жиҳатдан яхлитланиб, бир сўзга тенглашуви керак. Аммо шундай яхлитланиш содир бўлганини амалда исботлаш кўпинча қийин бўлади.

Шубҳасиз (алоҳида шаклланган) бирикма тўғрисида асосий ургу ва қисмларнинг эркин бириккан ва уларни чегараланмаган алмаштиришга олиб келувчи бирикишлар мавжудлигидагина гап юритиш мумкин: 'milk 'jug, 'water 'jug, 'glass 'jug, 'china 'jug; e'mergency 'exit, e'mergency 'ration, e'mergency 'landing, e'mergency 'store. 'Glass 'bottle, 'stone 'bottle, 'water 'bottle, 'milk 'bottle каби бирикмаларни кўриб чиқар эканмиз, уларнинг қисмларини эркин алмаштириш мумкинлигини кўрамиз, лекин «bluebottle» «гўшт пашшаси» сўзининг таркибдаги қисмларини эркин алмаштириш мумкин эмас. Бу бирикма бир асосий, бириктирувчи уругга эгадир: 'blue bottle сўзининг маъноси уни ташкил қилувчи қисмлар маъносидан иборат эмас, у идиоматикдир. Бу белги хусусиятларнинг барчаси 'blue bottle сўзини кўшма сўзлар сирасига киришига асос бўлади. Элементларнинг эркин алмашинуви бўлмаган ҳолатларда иккита уругунинг борлиги ажратиб ёзишлик хусусияти бўла олмайди ('fountain 'pen). Агар биз steelpen, goldpen бирикмаларининг қисмларини эркин алмаштириш мумкин деб ҳисобласак, fountain 'pen га нисбатан бундай дейиш мумкин эмас. Худди шуни 'hay 'fever (киёсланг: 'hay-making, 'haymarket) га нисбатан ҳам айтиш мумкин.

Шунингдек, 'fountain'pen туридаги сўзларни кўшма сўзга тааллуқли дейишга асос бор. Бироқ, бу масалада ҳали бартараф қилинмаган бир қанча муаммолар мавжуд. 'Fountain' pen сўзини кўшма сўзлар сирасига киритиш мумкин, чунки унинг биринчи элементи 'fountain оти қисман ўзгарган. Унда (узлуксизлик) маъно компоненти сақланган. Лекин ambulance car бирикмасини кўшма сўз деб бўлмайди, чунки унинг қисмлари ўз лексик маъносини тўла сақлаб қолган.

Ўзбек тилида кўшма отлардаги фонетик ўзгаришларни қуйидаги ҳолатларда кўришимиз мумкин: искаптопар, билагузук, Сотволди, босволди (қовун тури). Кўп кўшма отларнинг яхлитлигини уругунинг битталиги белгилаб беради. Буни қуйидаги мисолда кўришимиз мумкин. Масалан: 'blackboard'black 'board 'blackbird 'black 'bird 'strong-box 'strong 'box Кўп кўшма отларнинг фақат биринчи элементи ургу олади. Масалан: 'copy-book, 'football, 'holiday, 'raincoat, 'tea-cup, 'time-table, 'trolley-bus.

Баъзи тилларда сўзлар бита кучли ургу олиши билан характерланади. Худди шу нарса кўшма отларни сўз бирикмасидан фарқлашда хизмат қилади. Инглиз тилида кучли ургу одатда биринчи компонентга тушади, иккинчи компонент эса кучсизроқ ургу олиши билан характерланади. киёсланг: 'door-knob «эшик дастаси», 'urkeep «ремонт» (таъмир). Баъзи кўшма отлар юқорида кўрсатилган қондани қабул қилмайди ва уларнинг иккинчи компонентлари уругсиз бўлади. Киёсланг: gentleman «жентльмен» (назокатли одам), Frenchman «француз», milkman «сут сотувчи» каби кўшма отлардаги иккинчи ўзак «man» бир хил бўлишига қарамадан, gentleman ['jɛntlmn], Frenchman['frentmɪn] сўзларида биринчи элемент кучли ургу олади. Milkman ['milk,mən] сўзида эса биринчи элемент кучли, иккинчиси эса кучсиз ургу олганлиги сабабли аввалги иккита сўздан фарқланади. Кўшма отнинг баъзи типлари, асосан компонентлари равиш ва предлогдан иборат бўлганларида ургу иккинчи компонентга тушади: without, ...сиз, урон,...га, устига. Шу сабабли агар сўз бирикмаси таркибдаги сўзлар ҳар доим кучли ургу олиши билан характерланса, кучсизроқ ургу билан қўлланиладиган сўзларга биз кўшма отнинг компонентни сифатида қараймиз. Масалан: 'ice-cream ['aɪs-,kri:jm] «музқаймоқ» кўшма от, лекин 'ice cream ['aɪs 'kri:jm] – сўз бирикмаси. Бу икки сўз орасидаги денотатив маъноларда фарқ йўқ бўлишига қарамадан булар ана шундай тарзда ифодаланади [4].

Лекин, сўз бирикмаси кўшма сўзнинг биринчи қисми сифатида келса, у ҳамма асосий ургуларни сақлаб қолади: a wild animal house ['waɪld-'ɛnɪml-'haws] сўзида ургуларнинг таксимланиши house сўзини кўшма сўз компоненти эканлигини билдиради: бу таркибдаги қолган қисмлар эса бошқа белги, хусусиятлар асосида ҳосил қилинади. Сўз қўшишда ўзакларда ҳеч қандай ўзгариш содир бўлмайди, лекин кўшма сўзлар янги акцентуацион моделга эга бўлади. Масалан: key ва hole, hot ва house, blue ва bottle сўзларини мисол тариқасида олсак, буларнинг ҳар бири ўз уругсига эга, лекин қачонки бу сўзларнинг ўзақлари янги кўшма от ҳосил қилиш учун keyhole, hothouse, bluebottle шаклида бириктирилса, бу сўзлар биринчи компонентларида бошқа бир акцентуацион модел, бириктирувчи уругга эга бўладилар. Бу сўзларни алоҳида ҳолда қандай талаффуз қилиш жуда муҳим, чунки улар нутқ жараёнида акцентуацион моделнинг турли ўзгаришларига учраши мумкин. Бунинг

энг кенг тарқалган сабабларидан бири эмфаза, яъни сўз элементларидан бирини ажратиш ҳисобланади. Масалан: *under'writer* ва *under'taker*. Баъзи бир ҳолатларда акцентуацион моделнинг ўзгариши сўзнинг гапдаги ўрнига боғлиқ бўлади: *'bow window*, *'dormer window* and *'lattice window*.

Биринчи компонентдаги бириктирувчи урғу (' -) модели аксарият қўшма отлар учун хосдир. Қўшма сифатлар эса иккита урғуга эга бўладилар (' - '). Масалан: *'gray-'green*, *'easy-'going*. Бу урғу ҳар доим ҳам қўшма сўзни кўрсатавермайди, чунки у фраза урғуси ёки қўшма сўзнинг синтактик функциясига боғлиқ бўлиши ҳам мумкин. Масалан: *light-headed*, *hard-boiled* каби сифатлар атрибутив ҳолатда қўлланганда ягона урғуга эга бўлади, бошқа ҳолатларда эса иккала элементда ҳам урғулар тенг бўлади яъни сўзнинг дистрибуциясига қараб урғу ҳам ўзгаради.

Қўшма отларда урғуни қўйиш унинг элементларининг бошқа сўзлар билан мос келиши ва уларга карама-қарши қўйилиши имкониятларига боғлиқ бўлади. Масалан: *'dining- table* – *'writing table*, *'inkpot* – *'teapot*, *classroom* – *bathroom* каби ҳолатларда биринчи элементлар карама-қарши қўйилаётгани ва шунинг учун урғу айнан шу қисмларга тушяпти. *Mankind* сўзида эса икки хил турдаги урғуни кузатиш мумкин. Агар бириктирувчи урғу биринчи бўғинга тушса, у ҳолда бу сўз эр кишилар, эркаклар маъносини англатади ва *womankind* сўзига антоним ҳисобланади. Агар урғу иккинчи бўғинга *man'kind* тарзида тушса, у ҳолда инсоният, башарият маъносини англатади. *'Dining-table*, *'writing table* каби иккинчи компоненти аналогик йўл билан ҳосил қилинган қўшма отларда урғу биринчи компонентга тушади.

Бундай бирикмалар кетма-кет келганда бошқа шу каби ҳодисалардан бутунлай чегаралаш учун имплицит контраст (ички карама-қаршилиқ) юзага келади. Масалан: *'passenger train*, *'freight train*, *ex'press train*. Лекин, бундай ҳолатларда урғу битта бўлишига қарамадан улар сўз эмас, балки сўз бирикмаси ҳисобланади. Сўзнинг алоҳида турларида урғу бир хил формага эга бўлган қўшма отнинг маъносини фарқлашда ёрдам беришига эътибор бериш лозим: *'bookcase* – *a piece of furniture with shelves for books*; *'book 'case* – *a paper cover for books*; *man' kind* – *the human race*; *'mankind* – *men, as distinguished from women*. Инглиз тилида қўшма отлар учта асосий акцентуацион моделга эга бўладилар: Биринчи компонентдаги кучли ёки бириктирувчи урғу. *'honeymoon*, *'doorway*. Иккита урғу: Биринчи компонентдаги кучли урғу ва ундан кучсизроқ иккинчи компонентдаги иккинчи даражали урғу: *'blood-,vessel*, *'mad-doctor (psychiatrist)*, *'washing-,machine*.

Қўшма отларда бу иккита акцентуацион модел кенгрок қўлланади ва кўп ҳолатларда улар қўшма отларни сўз бирикмасидан кескин фарқловчи кучга эга бўладилар. Айниқса, бу хусусият сўзларнинг жойлашиш тартиби ўхшаш бўлганда ва сўз бирикмаларининг дистрибутив моделида кўзга ташланади. Масалан: *a 'greenhouse* – *a glass house for cultivating delicate plants*, *a 'green 'house* – *a house that is painted green*; *a 'dancing girl* – *a dancer*, *a 'dancing 'girl* – *a girl who is dancing*; *a 'mad -, doctor* – *a psychiatrist*, *a 'mad 'doctor-* *a doctor who is mad*.

Сўзларнинг жойлашиш тартиби қўшма от ва сўз бирикмаларини фарқлаш имконини бермайдиган *n+n* сўз ясаиш моделида қўшма отларнинг акцентуацион модели орқали сўз маънолари аниқроқ кўринади. Иккала компонентдаги тенг урғу: *'arm-'chair*, *'grass-'green*. Лекин, акцентуацион модель, хусусан, иккита тенг урғули модель ҳар доим ҳам қўшма сўзларни сўз бирикмасидан фарқлашда етарли асос бўла олмайди. Сўз бирикмаларидаги тенг урғулардан фарқли ўларок қўшма сўзларда бириктирувчи урғу мавжуд бўлади. Бириктирувчи урғу ҳар доим ҳам бир хил бўлавермайди. И.П.Иванованинг ёзишича «...Қўшма сўзларда бир урғунинг мавжудлиги билан бир қаторда шундай қурилмалар ҳам кўпки, уларга урғу ёки урғуларнинг қўйилиши бўйича саволлар ва тушунмовчиликлар келиб чиқиши табиий ҳолдир» [2]. Бириктирувчи урғу битта ёки иккинчи даражали урғу билан мос келади. У шунчалик кучли бўлиши мумкинки, ҳатто иккинчи элемент ўз аҳамиятини йўқотади, яъни ундаги товушлар редукцияга учраши *sunday* ['sʌndi] 'ёки кучсизланиши мумкин. Бу ҳолатда эса иккинчи компонент ўз моҳиятини сақлаб қолади: *birthday* ['bɜ:θdeɪ].

Қўшма сўзнинг ҳар иккала компоненти ҳам урғуни сақлайдиган ҳолатлар учраши мумкин: *'gas-'stove*, *'half-'pau*, *'loaf-'sugar*, *'new-'comer*. Баъзан урғу сўзнинг ички маъносини ажратиш учун ҳам ишлатилади. Мисол тариқасида юқорида кўриб чиқилган *mankind* сўзини ва қуйидаги мисолларни келтиришимиз мумкин [1]. *'overwork* – ортиқча ёки қўшимча иш *'over 'work* – қаттиқ чарчаш *'bookcase* – китоб жавони *book 'case* – муқова жилди

Шунингдек, фақат урғунинг ўзи яхлит белги вазифасини бажара олмаслиги ҳам мумкин. Фонетик ва орфографик яхлитлик қўшма сўз компонентларининг бирикувини кучайтиради. Бундай яхлитликнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслиги, яъни иккита урғунинг борлиги ёки сўзларни

алоҳида ёзиш иккита ўзакнинг бирикишини қўшма сўзлар каторига киритиш имкониятини чегаралашга исбот бўлиб хизмат қилади.

Замонавий тил шундай лексик бирликлар билан узлуксиз тўлдириб бориладики, уларни хатто китобхонлар (журналхонлар) ва шунингдек, тадқиқотчилар ҳам биринчи бор учратадилар. Учратганда ҳам фақат босма ҳолда учратадиларки, бу фонетик белгини қўллашни мустасно қилиб кўяди. Афтидан, тил эгаларининг нутқидаги ургунинг ўзи тил эгалари томонидан у ёки бу шаклдаги лексик бирликларнинг улар томонидан қандай тушунилишининг акс этишидир. Бундай лексик бирликлар қатъий мазмуний бирлик бўлиб, улар бир бириктирувчи урғуга эга. Уларни иккита мустақил бирликлар деб тушунилиши мумкин.

Бундай ҳолларда уларнинг ҳар бирига биттадан тенг урғу тушади. Бу ҳақда Г.Марчанднинг қуйидаги фикрларига эътибор қаратайлик: «Кўпгина man-made типидagi сўзлар аксарият ҳолларда сўзнинг биринчи қисмида урғули талаффуз қилинади: moth-eaten, spell-bound, frostbitten, homespun, heartfelt, heart-broken каби. Эҳтимол, улар тилни тушуниш учун home-made, home-bred, custom-built, government-owned, factory-packed каби сўзлардан кўра қўшма сўзлар ҳосил бўлишидаги тасодифий характерни кўпроқ ифодалайди ва шу сабабли иккита урғу билан талаффуз этиладиган зичроқ боғланган сўзлар шаклида намоён бўлади (предикатив ҳолатда). Crest-fallen типидagi қўшма сўзларда эса урғу ҳар доим биринчи қисмга тушади» [3]. Шунингдек, ҳамма қолган белгиларга кўра тўла ўхшаш бирликлар «speech feeling»га боғлиқ ҳолда ҳар хил урғу оладилар. Бу эса ўз ўрнида тил эгасининг иккита лексик бирликнинг маъносини қандай қабул қилишига боғлиқ – тўла бириктирилган (syncretized) маъноли бирлик ёки аксинча, маъно жиҳатидан иккита мустақил бирликнинг бирин-кетин келишидир.

Табиийки, бу белги назарий ва амалий фонетика учун яхшигина восита сифатида ҳамда қўшма сўзнинг семантик ва бошқа хусусиятларининг кўмаги бўлиб хизмат қилади. Кўпгина ҳолатларда фонетик хусусиятнинг ўзи етарли бўлмайди ва сўзларнинг бўлимаслигини кўрсатувчи таркибий, график ва бошқа хусусиятларга эҳтиёж сезади.

Юқорида кўриб ўтилган барча фикр мулоҳазаларни умумлаштирган ҳолда фонетик белгини сўз ясалиши таснифи жиҳатидан асосланган деб қабул қилиб бўлмайди. Шундай бўлсада, уни бошқа белгилар билан ёрдамчи белги сифатида унумли қўллаш мумкин. Қўшма отларни фарқлашда ишлатиладиган грамматик белгилар турли тилларда турлича ифодаланади, лекин баъзи тилларда бундай белгилар умуман учрамайди. Сўз ва сўз бирикмаси орасида кўплаб оралиқ ходисалар бўлиши мумкин, шунинг учун улар ўртасидаги аниқ чегарани белгилашнинг имкони йўқ. Биз қўшма отлар каторига киритадиган формалар, аниқ бир тилдаги сўзнинг сўз бирикмасидан фарқини, унинг ўзига хос хусусиятларини намоён қилади.

Хулоса. Маъно жиҳатидан қўшма отлар сўз бирикмасига нисбатан кўпроқ бирон-бир мақсадга йўналтирилган бўлади. Масалан: blackbird «қораялоқ» аниқ бир турдаги қушнинг номини англатадиган қўшма от, black bird «қора қуш» шу рангдаги ҳар қандай қушнинг номини билдирадиган сўз бирикмасидан фарқли ўларок чегараланган, тор маънони фодалайди. Қўшма отларни сўз бирикмасидан чегаралашга имкон берадиган фарқлашдан белги сифатида фойдаланишга интилиш энг кенг тарқалган ҳатолардан ҳисобланади. Биз айнан шундай меъёр орқали қўшма от маъноларини аниқ белгилай олмаимиз. Гап шундаки, кўплаб сўз бирикмалари маъносига кўра хоҳлаган қўшма от маъноси каби жуда мослашиб кетган: a queerbird «ғалати одам» (сўзма сўз: ғалати қуш) ва meat and drink «энг асосийси» (сўзма сўз: таом ва ичимлик) сўз бирикмаларида bird ва meat сўзлари jailbird «ашаддий жиноятчи» (қамокхона қуши) ва sweetmeats «обақидандон» (сўзма сўз: ширин таом) қўшма отлари таркибидаги каби алоҳида махсус бир маънога эга.

АДАБИЁТЛАР:

1. Арнольд И. В. *Лексикология современного английского языка: учеб. пособие. Изд-е 2-е, перераб.* М.: Флинта; Наука, 2012. – С.173.
2. Иванова И.П. *О характеристике сложного слова в английском языке // Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии. Вып.1.* –Л., 1967.–С.4.
3. Marchand H. *The Categories and Types of Present Day English Word-Formation.* – Wiesbaden, 1960. –С.53.
4. Блумфильд Л. *Язык.* – М.: Просвещение, 1968. – С. .246.
5. Гуломов Ф.Ф. *Ўзбек тилида сўз ясаининг йўллари ҳақида.* – Т, 1949. –Б. 37

LINGUISTICS

---

6. Sharipova D. Sh., Qutliyeva M.G. *Importance of symbols in linguistics//Academy– 2021. – № 3. – (66) . – Pp. 23-23.*
7. Sharipova Dilnoza Shavkatovna, Qutliyeva Muhayyo G'ulomovna. *Linguocultural Features of Symbol and Metaphor //International Journal on Integrated Education. Volume 4 | No 10 (Oct 2021) Pp. 172-176.*
8. Sharipova Dilnoza Shavkatovna, Qutliyeva Muhayyo Gulomovna, *Application of Innovative Teaching Methods in English Lessons/ Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT Volume 2, Issue 12, December 2022, Pages 127-130*